

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Laukta, bet netikėta kančios ir šviesos knyga

2013-02-15

ŽURNALAS: LITERATŪRA IR MENAS

TEMA: Tr

AUTORIUS: Vytautas Rubavičius

DATA: 2013-02

Laukta, bet netikėta kančios ir šviesos knyga

Vytautas Rubavičius

Vladas Kalvaitis, tremtinių atsiminimai, knyga „Sustiprinto režimo barakas“, tremtis

Kalvaitis V. SUSTIPRINTO REŽIMO BARAKAS. - Kaunas: Kauko laiptai, 2011.

I

Prisipažinsiu. Apgailestaudamas. Nebuvau skaitęs Vlado Kalvaičio kūrybos. Pavardė prasprūsdavo pro akis ir ausis literatūrinės ir kitokios informacijos sraute. Nors nemenką kalvelę tremtinių atsiminimų, taip pat skaudžia atmintimi pagrįstos literatūros teko perskaityti aiškinantis, kaip keitėsi lietuvių istorinė atmintis, mūsų pačių biografinis pasakojimas, laisvinantis ir išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos. Kokius naujus savasties veidrodžius stengėmės susikurti „tikrajam“, nuo tarsi atsitiktinių apnašų apvalytam pavidalui įžiūrėti? Geidžiame drąsesnio, ryžtingesnio, kilnesnio, doresnio, nesudarkyto sąžinės spyglių. Dar nesam deramai suvokę, kaip netikėtai ir galingai tremties prisiminimas pakėlė mus laisvintis, kaip pakeitė mūsų savivoką ir pasaulėvoką skaidri ir sykiu nepakeliama Dalios Grinkevičiūtės kančia, kurios išsakytas liudijimas tapo didžiuoju mūsų prozos deimantu. Bėgdami paskui naujo gyvenimo įvykius, apkvaitinti atsivėrusių galimybių griebti, sukti, kimšti, klampodami sklypų kilnojimo ir priauginimo pelkynuose greit pamiršome, kaip kėlė mus švieson ir tieson Antano Miškinio „Psalmės“, vertusios prisipažinti ir apgailėti dalyvavus apeigose pagarbinant Šėtono valdymą. Nesvarbu, kad ne visu savo gyvenimu. Gal ir nedalyvavus, tačiau stebėjus. Nenusisukus. Neįstengus nusigrįžti. Pirmąją tremties atsiminimų bangą keitė kita – literatūriškesnė, iškėlusį tremtį išgyvenusių rašytojų didelės apimties kūrinių, kurie jau įsitvirtino kaip mūsų literatūros turtas. Kiek vėliau tas bangas ėmė stelbti komunistinės nomenklatūros, partinių ir tarybinių veikėjų atsiminimai, kūrę kitoki istorijos vaizdinį, kuriame svarbiausi yra „Lietuvai dorai tarnavusių ir jos valstybingumą išsaugojusių“

komunistinių didžiūnų paveikslai. Tie prisiminimai ne tik kuria jiems reikalingą apibendrintą istorinių įvykių supratimą, bet ir legitimuoja, pateisina ir įteisina naujomis sąlygomis išsaugotą valdžią, taip pat ir perimtą didelę vadinamojo liaudies turto dalį. Nusipelnę išlaikyti ir sustiprinti savo valdžią. Pastaruoju metu tremtinių atsiminimų srautas nuseko, susmulkėjo, „regionizavosi“. Sulaukus senatvės norima vienu kitu žodžiu giminėms, vaikams ir anūkams priminti skaudžią praeitį, palikti savo literatūrinį paveikslą, kuris mūsų jau skaitmeniniu tapusiuose pasaulyje išliks amžiams... Vyrauja faktų surašymas, standartinis skausmų, bėdų ir netekčių aprašymas. Skaitydamas tokią literatūrą ypač aiškiai pajunti, kad atmintis visada veikia sykiu su kūrybine vaizduote, kad atmintis ir vaizduotė yra du tos pačios misterijos aspektai. Be jų – jokios paveikios literatūros, jokio poveikio išgyvenimų išsakymo. Bendrais žodžiais niekaip neperteiksi nei skausmo, nei nevilties, nei patirtos prievartos, nei apreiškimo šviesos. Faktai fakteliai taip pat turi tam tikrą reikšmę – juos lygindami būsimi tyrinėtojai gali aptikti įvairių reikšmingų istorinių smulkmenų, tačiau tik literatūra, atminties literatūra pajėgi mus, skaitytojus, įtraukti į šurpau egzistencinio išgyvenimo properšą, šitaip plėsdama mūsų asmeninės ir istorinės savivokos patirtį bei akiplotį, taip pat tvirtindama mūsų žmogiškosios bendrystės saitus. „Vaikams ir anūkams“ skirta literatūra stokoja ir drąsos, ir vaizduotės prisiminti. Anų laikų gražios merginos ar mergaitės, dabar jau glostančios savo vaikaičių galvas, niekaip negali prisiminti daugelio šiurpių įvykių, ypač susijusių su tekusiais išgyventi prievartavimais. O juk tokios prievartos būta, kaip ir sadistinių kankinimų. Būta ir kalinių prievartavimų. Daug kas vyko tuose pragaro ratuose, kur valdžią turintis žmogus įgauna ir visagalybės kruopelę – gali elgtis su „žemesniaisiais“ kaip panorėjęs. Nepasakos nei vyrai, nei moterys, kaip buvo prievartaujami. O juk būta ne tik plačiai nuskambėjusių sukilimų, drąsos ir pasiaukojimo, bet ir susidėjimo su valdžia, su lagerio galingaisiais. Tas nutylėjimas suprantamas, tačiau anksčiau ar vėliau jis ims traukti literatūrinės vaizduotės dėmesį. Kaip ir regėtas žydų žudymas, kuriam prisiminti ir išrašyti jau reikalinga kitu laiku augusio Sigito Parulskio kūrybinės vaizduotės drąsa. Asmeniškai patirta prievarta, taip pat išdavystės nuopuolis ne tik skaudus, slėptinas, trintinas ir ištrinamas, bet ir pavojingas – juk esama tokių dalykų, kurių paviešinimas keistų ne tik asmeninį įvaizdį bei vaizdinį, bet ir santykius su pačiais artimiausiais žmonėmis. Nusipelnęs sovietinis tardytojas, o šiuo metu aukštas valstybės tarnautojas ar valdžios malonėmis lepinamas pensininkas jau niekaip negali prisiminti kankinęs tardomas merginas bei vaikus ir palikti tokį raštišką paliudijimą savo šiuo metu teisininkų elite įsitaisiusiems vaikams ir vaikaičiams. Tad nutylėjimas. Juo daugiau patirta asmeninės prievartos, juo daugiau nutylėjimo. Ir prievartautų, ir prievartavusių. Prisiminimas atidedamas ateičiai – kūrybinei kitų kartų vaizduotei. Vokietijoje tik pastaraisiais metais iškilo moterų atsiminimai, kuriuose ryškėja, koks didžiulis buvo šalį užplūdusios prievartavimų orgijos potvynis. Ta prievarta ne tik laužė likimus, bet ir turėjo kitokių pasekmių – abortai, suluošinimai, gimę vaikai. Po to – bandymas gyvenimą sulipdyti kitokiu pasakojimu, kitokiu atsiminimu.

II

„Sustiprinto režimo barakas“ tarsi pritraukia aną aukštos literatūrinės prabos tremtinių atsiminimų bangą, versdamas ją nauju ir aktualių šiuolaikinės prozos reiškiniu. Laukta naujos atminties literatūros kūrinų, kuriuose ta atmintis būtų perleista per vaizduotės malūną. Arba vaizduote išgyvenant į pasakojamojo meto

įvykius, aplinką, terpę, išgyvenimus. Šiuo atžvilgiu ryškus pavyzdys yra Alvydo Šlepiko romanas „Mano vardas – Marytė“, kuriame pirmą kartą įtaigia ir įtikinama prozos kalba atveriamas Karaliaučiaus krašto gyventojus baigiantis karui ištikusios tragedijos gelmė ir išskleidžiama „vilko vaikų“ tema. Meninė tiesa turi paversti istorinius faktus, asmenines faktines patirtis mūsų išgyvenamu lemties vyksmu ir sykiu egzistencine atvertimi, teikiančia mums gyvenimiškos išminties, kurios iš faktų niekaip neištrauksi. Kuo išsiskiria V. Kalvaičio kūrinys knygų sraute, kuriame daug pastangų nustebinti, patraukti? Juk dabartinės knygos vis labiau suvokiamos kaip knygynų vitrinose tik trumpą apskaičiuotą laiką galinčios pasipuikuoti prekės, kurias nelabai apsimoka ilgėliau laikyti lentynose. Išsiskiria galinga literatūrine ir kalbine vaizduote. Ne išmonės, konstrukcijų ar žaidybinių, o išgyvenimo patirčių, skausmo ir netekties, taip pat egzistencinio gyvenimo džiaugsmo kupina vaizduote. Ne belytė, o lytiška ir konkreti su visais muzikiniiais ištarmės ribuliais. Vaizduojama įsivaizduojant, tačiau įsivaizduojama regėjus ir patyrus. Regėjus nužudymus, prievartavimus, nuopuolio akivarus. Įsivaizduojama užsitraukiant įvairias atmintyje nugulusias žmonių ir kančių išnaras ir džiaugiantis Dievo malonės suteikta galimybe nė su viena nesutapti. Šitai teikia egzistencinio džiaugsmo – gyvenimo šviesos, kurioje pulsuoja ir ironijos gaidelė. Tačiau didžiausias džiaugsmingos šviesos srautas – iš didžiausios dovanos, iš paskutiniuose puslapiuose aprašyto susitikimo: „Staiga visas kūnas nuėjo pagaugais! Į mane valiūkiškai žvelgė mergina. Ta pati, kurią prieš pusantrų metų regėjau sapne. O Dieve, taigi tai ji! Ta pati, kuri dabar melžia ožką. Ta pati – būsimoji!“ (p. 435). Tai dovana – pereitas pragaras. Už išsaugotą ir sustiprintą žmogiškąjį stuburą, už tikėjimą ir pasitikėjimą... Dovana – vienintelis visame pasaulyje tau skirtas žmogus. Visą gyvenimą perkeičiantis šviesos srautas.

Atmintis ryškėja tik blyksniais, lopais, nuotrupomis, vaizdais ir vaizdeliais. Niekaip visos jos nepagausime. Gausiname savo atmintį, o sykiu ir savivoką, išrašydami ją, įsivaizduodami ir vaizduodami. Tačiau kūrybinis vaizdavimas įmano iš tam tikrų epizodų išgauti ir visumos atšvaitą. Atmintyje ryškėjantys epizodai virsta į gyvenimo istorijų audinį suaudžiamomis novelėmis, prozinėmis skiautėmis, apsakymų grynuoliais. Knyga – didelis romanas, visuminis kūrinys, pasakojantis jauno žmogaus lagerinio gyvenimo tarpsnį. Istorija paprasta – gimnazistas patenka į saugumą, teisiama, gauna penkerius metus, keliauja į Intos lagerių salyną, išgyvena, paleidžiamas, vyksta susitikti su šeima ir ten aptinka minėtą didžiąją dovaną. Toje kelionėje daug žmonių teko susitikti ir daug patirti. Kai kurie žmonės – likimo ar Dievo dovana. Jie mokė, padėjo, gelbėjo. Net lavino, kaip poetas Dima novelėje „Seminaristas“, padėjęs suimti į save rusų literatūrą ir poeziją. Autorius sugeba meistriškai „piešti“ herojų pavidalus ir charakterius, paryškindamas esminius jų būdo bruožus. Ypač tų, kurie padėjo, nepaisydami pavojaus. Knygoje, kaip ir atmintyje, veikia gyvi žmonės, įtraukiantys ir mus, skaitytojus, į savo aplinką. Į lagerius buvo sugrūsta daugybės tautybių žmonių – rusai, gruzinai, azerai, ukrainiečiai, lietuviai... Daugelis jų padėjo jaunam vaikinui išgyventi, mokė lagerio gyvenimo gudrybių. Jau net 40 kilogramų nebesveriantis **dochodiaga**, taip ir nespėjęs priauginti svorio valgykloje, kurioje šeiminkavo vyrukai „mergelės“, siunčiamas angliakasių brigadon. Tai jau nuosprendis, nes darbas sunkus, alinantis. Tačiau viskas apsiverčia – brigadininkas ir jo žmonės padeda vaikinui atgauti jėgas. Noveles „Aivazovas“, „Siurprizų diena. Efundijevs“ ir kai kurias kitas maga suvokti ne tik kaip literatūros tekstus, bet ir kaip dėkingumo konkrečioms įvairių tautybių žmonėms liudijimą. Dėkingumo ir gydytojams Marijai Ivanovnai ir Apolonovui, kurių meilės istorija, nutraukta išduoto vyro – lagerio

Kūmo – šūviais, aprašyta novelėje „Sušaudytas Mėnulis“. Joje ne tik dviejų mylinčių žmonių, bet ir pagarsėjusio kalinių kankintojo tragedija. Aprašyta taip subtiliai, kad po sargybinio serijos į savo viršininką nekyla liežuvis pasakyti: „Taip tam išgamai ir reikia.“ Meilė, kančia, atjauta, pasiaukojimas pulsuoja ispano Pedro likime. Daug viso to ir, sakyčiau, deimantinėje šuns likimo novelėje „Natis“.

Pabuvojęs ne tik pragare, bet ir pragaro pragare – Bure (*barak usilennogo režima*), knygos veikėjas visur aptinka žmogiško bendravimo apraiškų. Kai kada – tiesiog neįtikėtinų. Žmogiškumą, pasirodo, sunku ištrinti net tokiai šėtoniškai galiai. Knygoje suaudžiama daugybės gyvenimų gijos, o skaitytojui, nelyg aukštesniajai akiai, leista išvelgti didelę to audinio atraižą, kuri neprieinama jokiam kitam žvilgsniui. Įsimintina Juodosios pirštinės, kalinių kankintojo iš pašaukimo, ir Atamano istorija. Abu lagerin patekę buvę karininkai intendantai pagal lagerio vyresnybės užmačias gauna galimybę suvesti sąskaitas. O jos didelės – Atamaną pasodino jo buvęs draugas su savo sugyventine, sandėlio vedėja. Ne tik užėmė buvusio bendradarbio vietą, bet ir prievartavo jo žmoną, ir toji pateko psichiatrinėn. Dabar Atamanas – barako galva, nuo jo priklauso čia gyvenančių kalinių likimai, o Juodoji pirštinė įgrūdamas pas jį. Atrodytų, viskas aišku. Tačiau Atamanas po kurio laiko pasiūlo viską išspręsti dvikovoje, metant peilius. Du lavonai. Taip ir lieka didžiulis žmonių santykių paslapties akmenėlis. Gyvas knygoje ir ją skaitančių sąmonėje, nes gyvenimo upėje visi tie likimai jau seniai sutrinti į dulkes. Ši istorija, kaip ir keletas kitų, prašyte prašosi perkeliama į ekraną.

III

Prisipažinsiu. Daugėja neperskaitytų knygų. Sykiu jauti, kaip šimpa skaitymo išgyvenimo, įsijautimo, pagavos „čiuptuvėliai“. Vis labiau pasitenkini supratimu – konstrukcija, sumanymas, kalbos tėkmė. Tarsi menkėtų galia būt išmestam iš vėžių, pakylėtam, apsvaigintam, suimtam skaitomo sakinio ar personažo. Vis mažiau knygų, kurios tą galią palaikytų, kurios primintų vaikystėje ir jaunystėje patirtą stulbesį skaitant rusiškuosius „Tūkstanties ir vienos nakties“ pasakojimus, J. Kerouaco „Kelyje“, F. Dostojevskio „Brolius Karamazovus“, N. Leskovo „Apžavėtą klajūną“. Pastaruosius porą metų vaikštau apimtas perskaityto R. Bolaño romano „Pašėlę detektyvai“ kartotinės karštinės. Skaudžiai džiaugsmingos, daugiaspalvės. Įtraukė ir prikėlė to paties laiko – 8-o dešimtmečio – prisiminimus, persimainiusias tarsi tavo paties gyvenimo istorijas. Su kvapais, lytėjimais, skoniais. Vilnius – per Meksiką, Meksikas – per Vilnių. Tad kitos knygos, kita lietuvių literatūra – lyg iš įpročio. Geriau, blogiau, nebloggeriai. Ir persmelkiantis netikėtumas – „Sustiprinto režimo barakas“. Iš „Pašėlusiu detektyvų“ skaitymo perėjusi malonumo atmaina. Kito laiko ir kitokios atminties. Tačiau – visiškai tikras malonumas. Įžeminantis. Nepaleidžiantis. Kas sieja? Vaizduotės ir rašymo dermės galia, gyvenimo patikrinta ir užgrūdinta ištarmė. Įsivaizduojama ir vaizduojama tampa tikra tavo sąmonėje ir atmintyje. Ima susipinti su tavo gyvenimo gijom, atsispindėti, keisti mylėtus ir artimus personažais virtusius žmones. Ir kalba. Prikelti žodžiai. Turtingas lietuvių žodynas, tvirtinantis mūsų kalbinę bendrystę. Pasakojimo tėkmė, kurioje pasigirsta ir prokalbės švarplėnimas. Gebėjimas keisti pasakojimo registrus, intonacijas, derinti žanrus. Džiugu nujausti, kokius netikėtus pasakojimus mums pateiks taip galingai įsisukusi V. Kalvaičio atminties vaidentuvė, kurios gelmėje žybsi ir mūsų likimų atspindžiai.

